

Այսպիսի նմանութեան և հետեւողութեան կէտեր և հետքեր կ'երեւին դարձեալ Եզնկի (էջ 186-187, 191-193, 200, 214) և Վեցօրեայ ճառերուն թարգմանութեան մէջ (էջ 14-17, 19-20, 114-115), ուր կը խօսուի՝ երկնքին և երկրիս ոչնչի վրայ հաստատուած ըլլալուն, ծանր և թեթեւ մարմիններու, արեւուն և լուսնի առնչութեանց, և անոնց շուրջը երեւցած նշաններուն և անձրեւներու պատճառներուն վրայ: Դարձեալ Եզնկի (էջ 174-175) կը թուի ներշնչուած ըլլալ Ս. Բարսեղէն (էջ 162-163), ուր կը նկարագրուին թռչուններուն այլեւայլ բնական ազդեանքները և անոնց երամովին երթալը դէպ ի ձմերոցները, ուր նոյնպէս լեզուական նմանութիւններ կը նշմարուին երկուքին մէջ: Հուսկ, մի և նոյն տիրող

գաղափարը, և լեզուական ինչ ինչ նմանութիւններ, կ'երեւին դարձեալ Վեցօրեայ հայ թարգմանութեան (էջ 159-160) և Եզնկի մէջ (յէջ 221, 226), ուր երկուքն ալ՝ զրեթէ միեւնոյն փաստերով և պատճառաբանութեամբ՝ կը հերքեն իմաստասէրներուն և յատկապէս Պիւթագորի կարծիքները ոգեփոխութեան մասին:

Արդէն յայտնի է, թէ Անանիա Շիրակացի իր «Յաղագս երկնից» գրքին մէջ ամբողջ էջերով բառ առ բառ օրինակներ է Վեցօրեայ ճառերուն հայ թարգմանութեան (Գ, Դ և բոլոր Զ ճառը), — ինչպէս նաեւ մեր բոլոր այն մատենագիրները՝ որոնք «Ծննդոց» գրքին մեկնութիւնը գրած են, իրենց միակ և գլխաւոր աղբիւր ունեցեր են Ս. Բարսեղի Վեցօրեայ հայ թարգմանութիւնը:

Հ. Յ. Թ.

Թ Ա Փ Ա Դ Ո Լ Ա Կ

(ՍՏՈՒԳԱՐԱՆԱԿԱՆ)

Պրն. Ատրպետ կը ծանուցանէ՝ թէ ինքը իս. Հայաստանի կառավարութեան յանձնարարութեամբ գնացած է Շիրակ գաւառի թափաղարակ գիւղը, ուսումնասիրելու զուրանը և ստուգելու գիւղի անմրոնելի աւանդներ, կամ ուրիշ յարմար անուն մը ստեղծելու: Մարդ պիտի կարծէ որ Ատրպետ ծանր աշխատութիւն, երկար ճամբորդութիւն ըրած ըլլայ գտնելու «Գանկածինը», որ նոյնքան անմրոնելի է որքան թափաղարակ կոչումը, որ կրնայ դեռ ժողովրդի աւանդութեամբ հասկնալի ըլլալ: Պրն. Ատրպետ կրնայ կեցած, իրենց տան տանիքէն կրնար հրաշափառապէս տեսնել կապոյտն, Սպիտակափառն Արագածը, շէրտեղ և գեղնէջ Հարսնաքարը (կեալին—Խայկայ լեռը)՝ Քեափանակներու և Չրախլուայ վե-

րեւ կանգնած շիտակ՝ նոր հարսի նման: Քաղաքէն մինչեւ Իլխիապի գեղը և Լապան տօլտիւրան կոչուած աւերակը կ'երկարի դուրանը, որու զրեթէ կեղերնի մէջ ցամաք առուի եզերքը շինած են թափաղարակ գիւղը 1830ին՝ Ալաշկերտէն և Բասենէն եկած հայ գաղթականները:

Շատ ըսեր վրձեր են այդ անուան վրայ՝ նոյն ինքն գիւղացիները, ազատելու իրենց հարեւան այլ գիւղացիներու ծաղրածութիւններէն: Լսած եմ. 1) Գաղթականներն այդ անունը գտած են անյիշատակ ժամանակէ. աւելի լուսամիտ թէ չարամիտ կատակարան գիւղացի սեւ ու սպիտակի վրայ նայող տիրացու մը ըսեր է. 2) Երբ յետին գաղթականութիւնն եկած է, անոր առաջնորդն եղած է «Երեւելի» մէկը քոփալ դաշ-

1. Տե՛ս «Բաղամիւլէյ» 1834, Թ. 7-8, էջ 274 «Թա-

փաղարակ» (Գանկածին):

րաք մը: Ժողովրդի բերնի մէջ, դարձեր է քափաղարակ կամ քափաղարակ: 3) Անիի աւերածէն յետոյ երկար դարեր անտէր մնացած երկիրը, խաներու, բէկերու անհաստատ սեփականութիւն դարձեր էր, օրինակի համար 1812ին երբ Նահապետեան տունը բերած է մաս մը գաղթականին և բնակեցուցեր է թափաղարակ, Տիրակար, Քեափանակներ եւն, ինքը Լեւոն Նահապետեան բռներ է Քաւթառու գիւղը. իրենց դրացի Բէկքէնտն կամ Պարոնի գիւղն և Ղաստամալի Մոլլայի գիւղը՝ սեփականութիւն եղած են պարսիկ աղաներու, որոնք Ռուսի տիրապետութեան ժամանակ թողեր հեռացեր են և այժմ են հայաբնակ: Ուստի գաւառի գիւղացիները կ'ըսէին թէ թափաղարակի դուրանն ալ եղած է սեփականութիւն աղայի մը՝ որ իր բազմաթիւ ոչխարները գարնան գլուխ, ապրիլին կը դրէ եզեր այդ դուրանը դալար խոտով ծածկուած, իբր ոչխարներ արածելու տեղ. գառներ կանանչի վրայ ծնելով՝ չեն փասուիր հողմէն և տղմէն: Արդ հայերս է դարուն ոչխարի համար կ'ըսէին «ծնունդ արծալեկ». Յակոբ Նահապետ Եսաւի բռնադատութեան ազատելու համար, անոր հետ չերթալու պատճառ բռնեց ոչխարներու ծնունդ արձակելը. այժմեան հայերը, խառն ապրելով բուրդ ազգի հետ՝ անոնցմէ կը բռնեն հովիւներ, որովհետեւ անոնք քաջ խաշնարած են, անոնցմէ սորված են մերոնք ըսել, ոչխարի դօր ինկաւ: Ոչխարի խառնունքը (խօշթող) կ'ըլլայ Հոկտեմբերի 25ին, և ծնունդ կ'արձակեն մարտի 25ին, և այնպէս որ ծնած ոչխարներն և ծնելիքները ապրիլին գոմերէն դուրս կը հանեն կանաչի վրայ: Եւ իսկապէս այդ թափաղարակ ըսուած տեղէն շատ անգամ ձիով անցեր դարձեր եմ մեր ազգականներուն երթալու համար, զիտեր եմ որ վրաններու զարնուած տեղերու հետքեր, մոխրակոյտերու և ամաններու ջախջախումով բեկորներ կը նշմարուին: Եւ շատ բնական է, մինչեւ հիմակ ալ բուրդեր վրանաբնակ են, սարեր ելած ժամանակ, կ'ընտրեն դարեւանդ մը՝ վրանը զարնելու հա-

մար: Ուստի երբ գաղթականն հասեր է և տեսեր է հովուական հանգրուաններու տեղեր, ընդուներ է արդէն «նախադործուած» անունը և իր գիւղը կոչեր է «Թափաղարակ»: Որով ըստ աւանդութեան՝

Թափա = բլուր
Դուրակ = ծննդավայր } Թափաղարակ:

Ատրպետ կ'աւելցնէ և Ար մը որ մեր լեզուով կը նշանակէ ոտք և ոչ քարանդակ:

Իսկ կեալին — Խայկայ լեռան կոչումն, հնուց ի վեր ժողովրդեան մէջ զրոյց կը պտտի, որ երբեմն հարսնեւորներ անոր մօտէն անցած ժամանակ՝ գլուխին տաքցած վեր վար կը քշեն իրենց ձիերը. հարսի խոտերախ ձին կը բորբոքի և սանձակոտոր կ'ընթանայ, հարսը անգոր կը մնայ զսպելու ձին և սա կը տանի և սարի գլխէն ինքզինքը և հարսը վար կը ձգէ: Ահա այդ յիշատակին համար է որ այդ սարը այլազգիներէն կոչուած է կեալին Խայկայ: Բայց փոխանակ այդ արիւնտ պատմութեան, որ կրնայ ճիշդ եւս ըլլալ, մենք բնութեան երեւոյթներէն կը հետեւցնենք կոչումը: Այդ սարը Չրախլու գիւղի ետեւ ուղղորդ կանգնած է. երբ գարնան գեղեցիկ եղանակին դաշտի երեսը կը տաքնայ և օդի վերի խաւերը դեռ ցուրտ են, կը գոյանայ թանձր մշուշ մը, որ փամպակու սարերէն և խանվալուի դաշտի երեսէն կը հասնի Հարսնաքարի գլուխը և կը դիզուի. պահ մը երեւակայութեան կը թուի ուղղորդ կանաչագոյն հարս մը, սպիտակ քողը երեսին: Ժողովրդական աւանդներ գտած են այդ նմանութիւնը և գուցէ երգած են հետեւեալը.

Եւզկիւլի կազկիւլի, կազկիւլի կեյիւն,
աղկետա քառամ տիւզկիւնի կեյիւն...

Ժողովուրդը առասպել կը սիրէ, եթէ չկայ կը ստեղծէ: Բայց մեզի անկարելի բան կը թուի կեալին Խայկայի գլուխը Անահայտ արծան գտնուիլը: Եթէ վիշապազանց ջրի աստուածուհին է, այն սաւրահարթի վրայ նշանաւոր աղբիւրներ և գետեր չկան: Գրանիդէն մարդապատկեր

1. Ինչպէս Նիզ գաւառի Ապարանները:

արձան շինուած ըլլալը այն ժամանակի համար անկարելի է. քարերու վրայ գծա- գրութիւններ յայտնուած են նախնական ձեւերով, բայց Պալլասի նման անդրի մը Զենտ Աւետարանի Ահուրամազդայի գանկէն ծնած՝ անկարելի է. զի Հայաստանի մէջ այն ժամանակ արուեստաւորներ չկային. կը տարակուսիմ որ մեր թագաւորներու Ար- տաշէսի և Մեծն Տիգրանի ժամանակներն ալ գտնուէին: Փոքր Ասիոյ զարգացած ժողովուրդը Հաթեանք կամ Հիթիթներ կը յիշուին, որոնց գեղարուեստն ազդած է Բա- բելոնի վրայ, բայց ապահով չենք թէ ա- նոնց քաղաքակրթութիւնը տիրած ըլլար հիւսիսային Հայաստանի: Ապա 1200 մեղր բարձրութեան վրայ՝ դաշտէն տեսնուելու համար, Նաբուգոդոնոսորի կանգնած ար- ձանէն շատ մեծ պէտք էր ըլլալ, գոնէ վաթ- սուն կանգուն բարձր և վեց կանգուն լայն, գրանիդեայ այդ ահագին գանգուածը. և զարմանքն այն է որ Ատրպետ գիտէ տասն եւվեց դար առաջ, մոլեռանդն հոգեւորա- կաններ, նախարարներ, և կայսերական փաղանգներ(?) կրօնական նպատակով ջրն- ջած են անծանօթ աստուածուհւոյն արձա- նը, առանց մեհենի և քուրմերու գոյու- թեան, առանց պատմական որ և է յիշա- տակութեան ո՛չ Բիւզանդի և ոչ Ագաթան- գեղի և ոչ Զենոբ Գլալի մէջ. արդարեւ գանկածին առասպել մը պիտի համարինք: Հապա պատուանդանը զոր տեսեր է 1908^{ին} և վրան նստեր, այսքան ներշնչուելու համար: Եւ Արմենակայ լեռը, Արագած, աշխարհիս հանգած հրաբուխներու մեծը որու խանձաքարերը (լաւայ) յիսուն և վաթսուն հազարամեղր տարածութեան վրայ ծաւալեր են, սեւ, կարմիր և վարդա- գոյն երանգներով: Երբ նա արարչութեան գարունի մէջ իրրեւ հսկայ կը փռնչէր, կը փորոտար, ահ եւ սարսափ սփռելով չորս դին, վկայ այն քարակարկառները զորս լեցուցեր է իրրեւ շեղջակոյտեր պառեկի վրայ, Մանթաշի ձորի երկարութեամբ, որոնք տեղական բարբառով « չընկը » կ'ըսուին, այդ ժամանակ, Ատրպետի Ա- րեգ-Կայծից (Արագածից) սարը երկանց

տագնապի մէջ բռնուած, հուր ու բոցով կը հեծկտայ, վիշապաշունչ բերնէն ահաւոր դռնչիւնով կը պարսաքարէ գրանիդեայ գանգուածը բոցավարսամ, որ երթալով կ'իջնէ Հարանաքարի գլուխը, գրանիդեայ պատուանդանի վրայ կը կանգնի՝ Հայաս- տանի փառքի Անահիտը. Արագածի գա- գաթնածինը կը դառնայ դուրանի՝ Թափա- րայակի Գանկածինը: Աւագ Գանկածին Ա- նահիտի յիմարութեան, որ թողած Արա- գած լեռան բարձրութիւնը, Մանթաշի հազար աղբիւրներու արծաթափայլ ջրերը, նունուֆար, գինարփին, համասպրամ, հո- րոտն ու մօրոտն, աղբերաց արիւն երփնա- փայլ ծաղիկները, գնաց Հարանաքարին, բոքի, պապլապլոր և իշտըտրուկ բոյսերով շրջապատուած պատուանդանի վրայ կայ- նեցաւ. խեղճ Անահիտ որ « Արեգ-Կայծից » չորս հազար բարձունքէն, Ահուրամազդայ գոգէն ինկար դուրանը և թաթար-քուրդ թափա-դուակ բառի զուգութեամբ՝ եղար « Գանկածին »:

Ատրպետի Գանկածին Անահիտի ձախա- լեր նոր գիւտը ստուգապէս հասկնալի է որ ընդունելի եղած չէ թ. Հ. Կառավարու- թեան, ապա թէ ոչ հպարտութեամբ պիտի յիշէր: Կիւմրեցի Ատրպետէն՝ գիւղերն ան- գամ քաղաքներու կը փոխուին թշուառ Գանկածին հովանաւորութեան տակ: Այս- պէս նա կը յիշէ Շամսիուհամանի Դ.ի ար- ձանագրութիւնը 825 (տարի Ն. Բ.)՝ Գեւ- րուայ քաղաքը, որ երբ դեռ ազգերնիս ոտքի վրայ էր Է դարուն, Ղեւոնդ վարդապետի պատմութեան մէջ գրուած է Կոմայրի. « Ար- տաւազդ Մամիկոնեան հասանէր ի գաւառն Շիրակ ի գիւղն Կոմայրի »: Որ քիւրտի բարբառով նշանակում է Կո (քակոր) Մրէ (մեռել) որովհետեւ ուր հիմա Կիւմրին շի- նուած է, աղտաղտին ճախճախուտ մ'եղած է. իսկ հին Կիւմրին եղած է քաղաքական այգւոյն միւս կողմը, բարձրեկ տեղւոյ վրայ, որու կէսին վրայ կը հասնի հին բերդի մէկ թեւը: Ու կային մեծկակ եկե-

1. Սանտալճեանի Թարգմանութիւնն ընդունելի չե- ղաւ գիտուններուն:

ղեցւոյ փլատակներ, զորս ոմանք (Վարժ. Մխիթարեանը) կը համարի եղած Շիրակի Դպրէ վանքը, ուստի բաւական նշանաւոր գիւղ մ'եղեր է, ուր կը նստէր իսմայէլա- ցւոց հարկերու հրամանատարը՝:

Ատրպետ 26 տարի յետոյ կը յիշէ որ Հարանաքարի գագաթին տեսեր է Անահիտի կրանիդեայ արձանի (անդրիի) պատուան- դանը և Հայաստանի մեծ մօր մարմնոյ նմանոր ու փշուր եղած բեկորները: Թող ներէ, որ ես ալ յիշեմ նոյնքան տարի- ներէ, որ ես ալ յիշեմ նոյնքան արձան մը ներ յետոյ ուրիշ կրանիդեայ արձան մը նման այն արձաններուն զոր կանգնեցին Յակոր և Լարան և երդում ըրին հաւա- տարմութիւն պահել միմեանց հանդէպ. տարմութիւն պահել միմեանց հանդէպ. այդ արձանը կը գտնուի Քէշիշեանի գիւղի և Խուպիք կոչուած՝ Բաւթաուցոց եւայի և միջեւ գտնուած ըլլակի վրայ. տակը գրա- նիդ պատուանդան և չորս բոլորն գրանի- ղի առատ փշրանքներ: Արձանը դեռեւս

կանգուն էր մեզմէ տասնեւվեց դար առաջ. հոն գտնուած հայեր, ազնուական եղած են և պահեր են նախնեաց յիշատակը, որ հետագաներու համար եղած է սահմանա- քար կամ պայմանական նշան մը: Եւ թէ- պէտ Բիւզանդական փաղանգներն հոն չեն հասած, սակայն վեսպասիանոսի փաղանգ- ներէն ոմանք անցած պիտի ըլլան, վասն զի մեր եայլէն գտնուեր են բարեմիտ կայ- սեր դրամներէն բաւական թուով, մէկ մ'ալ իմ ձեռքն անցաւ մեր տնեցիներէն գրա- նուած: Եւ ինձ ըսին զարմանալի բան մը որ այդ դրամները գտեր են դաշտի երգող մկներու ծակին առջեւ դուրս տուած հո- ղին վրայ: Անշուշտ այդպիսի քար մ'եղած է Հարանաքարի Արձանը, զոր ջարդեր են գիւղացիք իրենց տներու շինութեանց հա- մար և Թափառոյակի հետ բնաւ կապ չունին:

Հ. ԳԱՐԻԻԷԼ ՆԱՆԱԳԵՏԵԱՆ

1. Ղեւոնդ, պոյժ. էջ 188. Ս. Պետր. 1887.
 2. Ուրիշ գիւղացիներէ ալ լսած եմ որ նման մէկա- ծակի առջեւ գտած են յունական վաճառածեւ ոսկի դրամ- ներ. (ըշխոյն Հեղինէ):
 3. Լաւ գործ կատարած պիտի ըլլար Պրն. Ատրպետ, որ շատ լեզուներ գիտէ, Շիրակայ դաշտի Թուրքերէն անուն կրող գիւղերու հայկական անուններն ստուգէր, համեմատելով Բազրատունեաց ժամանակէն մեզի հա- սած արձանագրութեանց մէջ յիշուած անուններու օգ- նութեամբ, զոր օր. Զարգարիս սպասաւարի թէ՛ Հա- ունի և թէ՛ Լմբատայ Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ որմե- րուն վրայ քանդակուած արձանագրութիւններէն օգտուե- լով. ինչպէս:
- ԴԻՆԱՔԼԱՐ = Յիցք

ՂՈՒՌԷ ԴԱՐԱՅ = Յամաքաճոր

ՄԱՆԹԱՇՈՒ ՁՈՐ = Գոմաճոր

Ես կը նախընտրեմ Միմբայ = Հազարակն կամ Հազար աղբիւրանի, ուր յիշուի հարիւրաւոր աղբերակ- ներէ կը հոսի արծաթի ջուրը, ուսկից կը կազմուի Կար- կաչան կամ Խանճախուր վտակը:

ՍԻՕԿԻՏԼԻԻ = Ուռնուտ

ԱՐՄՏԼՈՒ = Տանձուտ

ԵՇԻԼ = Դաւարիս

ԲԱԹԱՐԻ = Բուրնոց

Ս. Ստ. Լմբատ. Թուրքը սխալեր է Բուրնոցը Թարգ- մանն է քաւքաւ = բորենի. իսկ ուրիշներ ըսին Քեֆի տեք և Թարգմանեցին Զքուաճոր կամ Զուարճաճոր (իսկապէս զուարճալի է) և այսպէս յառաջ: